

СИНТАКСИЧКА КОНКУРЕНТНОСТ ПРЕДЛОГА У ГОВОРУ ЛУЖНИЦЕ

У раду се указује на могућност успостављања конкурентних односа појединих предлога за исказивање истог синтаксичког значења у конструкцији са општим падежом у говору Лужнице.

Кључне речи: аналитичка деклинација, говор Лужнице, предлог, општи падеж, синтаксичко значење.

1. Када је на самом почетку двадесетого века Александар Белић прионуо да опише периферне српске говоре призренско-тимочке области први и капитални проблем који је морао да реши било је одређивање места ових говора у констелацији осталих српских говора, али и у констелацији других словенских говора са којима се они налазе у суседству. Ово стога што неколике особине, углавном морфолошке и синтаксичке природе, оштро одвајају ове говоре од матице осталих српских говора, а приближавају их суседним несрпским говорима, као што их, с друге стране, њихове фонетске особине несумњиво сврставају у групу српских говора. Белић је ове дивергентне особине поређао следећим редоследом према значају који остварују у функционисању дијалекатске језичке материје.

1. а) Свођење именске флексије на *један* или *два* падежа (*nominativus* и *accusativus*) и *употреба* предлога за функције осталих падежа.
б) Употреба удвојене личне зменице у извесним случајевима.
2. Пропуштање свезе *да* у будућем времену и неким синтактичким конструкцијама.
3. Употреба постпозитивног члана.
4. Губљење квантитета.²

¹ ljubcir@gmail.com

² Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд 1905, стр. 715 с две карте, LXVII- LXVIII.

2. Појаву ових особина у призренско-тимочким говорима, као и у македонском и бугарском језику, Белић је објаснио језичком интерференцијом несловенских језика источне половине Балканског Полуострва, пре свих румунског, у коме су се оне развиле у процесу развитка народнога (вулгарнога) латинског језика у романски, касније румунски. Ове особине најјаче су се развиле у два његова основна дијалекта: *дакијско-румунски* и *македонско-румунски*, који су се простирали на територији коју ће касније да прекрију српски призренско-тимочки говори. По Белићу, посредством ова два дијалекта поменуте особине се развијају у призренско-тимочким говорима у периоду од седмог до тринаестог века, а на то је утицао и процес масовне асимилације романског становништва у словенско, конкретно овде српско, становништво.³

3. Под овим околностима говори призренско-тимочке области своју деклинацију су упростили тако да је код именица мушког и женског рода деклинација сведена на два падежа: падеж субјекта – номинатив и падеж објекта – акузатив, који је постао тзв. општи падеж (*casus obliquus generalis*), а код именица средњег рода само на номинатив (= општи падеж). У множини у сва три рода деклинација је сведена само на номинатив (= општи падеж). Овиме је, заправо, синтетички тип деклинације преведен у аналитички. Наравно, присутан је и вокатив, али он као падеж за обраћање и није интегрални део реченице, већ само један накнадно додати део, па према томе “и није кад се строго узме падеж”.⁴ Овако је и код именица и придева, а бројеви су углавном постали индеклинабилни.

4. Аналитички тип деклинације подразумева да се различита и многобројна значења зависних падежа која се у синтетичком типу изражавају падежним наставцима овде изражавају различитим и многобројним предлозима у конструкцији са општим падежом. Мноштво тих значења, као и навођење свих предлога, од којих су поједини дијалекатски маркирани и одсуствују у стандардном језику, превазилази обим чланка и захтева посебну и обимну студију. А таквих студија има у монографским описима појединих говора ове области који су се појављили после Белићевих *Дијалеката*, као што је садржи и Белићева монографија.

5. Ми ћемо у овоме чланку размотрити једну страну ове проблематике. Указаћемо на могућност успостављања конкурентних односа појединих предлога за исказивање истог синтаксичког значења у говору Лужнице. То, заправо, имплицира полисемантичне потенцијале таквих предлога, односно конструкција. На овакве могућности смо указали својевремено и у нашем монографском опису овога говора.⁵

³ Белић, н. д. LXX-LXXI.

⁴ Белић, н. д. 302.

⁵ Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXIX, Београд 1983, стр. 1-190.

6. Предлозима *близо* / *докуде* / *окол(о)* означава се приближна мера онога што се износи општим падежом.

Примери. Дóбро продáл тóј брáниште, рекóше узéл за њéга *близо* / *докуде* / *окол трí милиóна динáра*. Насéкомо *близо* / *докуде* / *около педесé мётра дрéва*. Овúј гóдин смо начукáли *близо* / *докуде* / *около двáјес шинíка пасу́љ*. Од туј свињу́ натопíмо *близо* / *докуде* / *около шесé ћíла мáз*.

7. Предлозима *врз* / *од* / *преко* означава се начин вршења радње и својеврстан континуитет. У стандардном језику ово значење се остварује конструкцијом *за + инструментал*.

Примери. Пúши цигáру *врз* / *од* / *преко цигáру*. Пíје чáшу *врз* / *од* / *преко чáшу*.

8. Предлошке групе *до* / *при* и *до* / *на* синонимијски се употребљавају у значењу које у стандардном језику остварује предлог *код* ако су у питању ствари.

Примери. Градíна ни је *до* / *при шљивáр*. Тóзина кућа је *до* / *при зáд-ругу*. Ископáл бунáр *до* / *на сáму нáшу меу́*.

9. Предлозима *за* / *на* означавају се: а) време; б) намена. Примери.

а) Че дóјдемо *за* / *на Први мáј*. Он че тóј да урабóти *за* / *на светинíкад*. (Он то неће никада урадити.)

б) Опъ́нци сам купíл *за* / *на бáбу*, а коживчé *за* / *на дéду*. Лéти сечéмо шúму и спрéмамо сéно *за* / *на óвце*.

10. Предлози *пред* / *на* обележавају намену када је реч о полагању хране стоци.

Примери. Понéсо да тóрим шáшње *пред* / *на крáве*. Їдем да тóрим сéно *пред* / *на óвце*. Дéда истрчí на капíју, дочекује га сас влашу рећíју, исцеливúју се, смéсте чéзе под левíну и тóре *пред* / *на коњá сенцé*, ил му сíпу зóб у зобнíцу, ть́г улéзну у сóбу.

Међутим, група не функционише ако су у питању свиње или живина.

Примери. Идó та сíпа помíје *на свиње* да не грде вíше. Їди врљí морóзу *на кокóшће* да кљуцају.

11. Предлози *за* / *од* означавају неправи објекат уз *verba loquendi*.

Примери. *За* / *од туј жену́* се свáшта прíча. Каквó си ми свé не нáприча *за* / *од њéга*, да ти úм стáне.

Уз глагол *мисли* ова конкурентна група се проширује предлогом *за*.

Примери. Од какó смо се раздвојíли нéпрестално мíслим *од* / *на* / *за тéбе*. Помíслиш ли тí некадá *од* / *на* / *за матер*, здрáва ли је и íма ли квó да поједé и с квó да се огрéје.

12. У значењу циља кретања употребљавају се конкурентни предлози *за* / *у* када је у питању географски појам. Међутим, када је реч о другим појмовима *за* не успоставља конкурентан однос са *у*. Исто тако, значење циља од значење места се не разликује, и исказује се само предлогом *у*.

Примери. Печалбáр úпролет намéтне торбú па одóвде пéшћи *за / у Ниш*. (отиде). Били смо пошли *за / у Пíрот*, али га нема аутóбус, па смо морáли пéшћи да íдемо.

Ене га отиде *у sóбу*. Побéже *у шúму*. Улéзе *у зáдругу*.

Мојá мáти свáћи понедéлник *íде у Бабушницу* на пíјац. Пíјац *у Бабушницу* је у понедéлник.

13. Предлози *из / од* остварују конкурентни однос у означавању:

а) узрочности, уз примесу објашњења, па и извињења, због чега се предузима радња казана општим падежом.

Примери. Áјде да и јá кáжем нештó *из / од глúнос*. Чу орáтим мáлко *из / од глúности*, а вí ми немóј замéрите. Нештó чу ви затрáчкујем ('запит-кунјем') *из / од глúнос*, ко и свáка стáра бáба.

б) потицања, породичног порекла.

Примери. Тí *из / од Ђíринци* ли си? Он је *из / од Данéшинци*. Мáти му је *из / од Стрúглинци*, али му је баштá *из / од Цогáновци*, па је при њу привéден на дóм.

14. Предлози *иза / по* могу значити:

а) слеђење за нечијим кретањем.

Примери. Не íди *иза / по мене*, нело áјд пред мéне. Стáрога слúшај, али *иза / по стáрога* не íди.

б) време које следи иза неког маркираног дана, чија маркираност је добро позната учесницима у говору.

Примери. *Иза / по Младéнци* смо почињáли да рíљамо градíне, затóј смо се на тíја дь'н нáјвише рáдовали. Дáвајте ми да јédнем и пíнем док сам жíв, а *иза / по дань'т* ми не трéбе нíшта. Чу глéдам да дóјдем *иза / по дань'т*, а до ть'г ми се не нáдајте.

Међутим, када је у питању друкчија одредба времена употребио би се само предлог *по*.

По лéто íде јесен. *По вршу* ('вршидба') се бéру пасульóви. Прво íде копáње, па *по копáње* загртáње. ('окопавање и огртање кукуруза').

15. Конкурентан однос успостављају предлози *код(и)*⁶ и *при* у означавању радње која се врши у сфери личности наведене у општем падежу.

Примери. Идó *код / при бобо-Цвéту*. Па слéзну у Стрель'ц *коди / при деда Раку* у кафáну. Ређију смо пéкли на казán *коди / при* деда Слáвка Брáнковскога.

16. Предлозима *комто / накуде* означава се правац кретања или усмерености ка појму датом у општем падежу.

Примери. Псéта одлајáше кúрјацити *комто / накуде Трéштеницу*. Трéбе да су отишли *комто / накуде Габрíцу*. Óбрну се *комто / накуде* њú, па ју жáлно пóгледа.

⁶ Проширени предлози типа *коди, нади, поди* користе се уз речи које почињу сугласницима *д, т*.

17. Предлози *куде*, *комто*, *прекај* остварују конкурентни однос са предлогом *окол(о)* у означавању временског оквира у коме се реализује предикатова радња.

Примери. У наш крај снег падне најчесто *куде / комто / прекај / окол Рáнцеловдън*. Овце намешамо у бачију на Цурцовдън и искáрамо ји у планину, а вртамо ји јесени *куде / комто / прекај / окол Гми́тровдън*.

18. Предлози *меџу* и *у* успостављају конкурентни однос када су употребљени уз глагол *умеша се*.

Примери. Побéже ми овца́ и ўмеша се *меџу / у Свети́словине овце*. Ото́мо на ва́шар, али како сти́гомо он се ўмеша *меџу / у наро́д* и о́стави ме саму́, једва́ га по́сле најдо́.

19. Групом предлога *на / од* означава се потицање младунчета животиње од одређене мајке.

Примери. Овој јагње је *на / од ту́ј овцу́*. *На / од ту́ј свињу́* прáсе да ми оста́виш за домазль́к. Жéнско телé *на / од* Булку́ обавезно чу́вамо, зато́ј што му је ма́ти мло́го млéчна.

Међутим, када је реч о људима конструкција са *од* не долази у обзир. Једино могући примери су типа: Душáн је сýн *на Стáмена*, а Стáмен је ба́шта (‘отац’) *на Душáна*.

20. Конкурентни однос успостављају предлози *на* и *од* у конструкцији са именицом *зорт* у општем падежу.

Примери. Зáврши шко́лу *на / од зóр*, али са жи́ви ко госпо́дин. Посеја́мо га пред снег па ни́кну рéтко и не порáсте ко дру́га житá, једва́ га оже́мо *на / од зóр*.

Синонимичност са овом конструкцијом остварује начински прилог *зорле*.

21. Предлози *на / по* могу бити приближно синонимични у реченицама када значе: а) место; б) временске прилике.

Са (‘сада’) жéне по триста бо́је ту́рају *на / по образи́*, а напред то́ј неје билó. Сва́какве пéсме смо појáле *на / по седéњће*.

Без чи́жме не излази́ *на / по ту́ј лапавицу*, ина́че има да се загло́биш до гу́шу. Сь́в си мокар, гдé си се с́чита́л *на / по ову́ј ћишу*. Обу́вај се, не излази́ босá *на / по ову́ј мокрињу́*.

22. Предлози *на / с(ас)* могу да буду синонимични кад се употребљавају: а) уз глагол *готви* (кад је реч о запрживању јела); б) кад је реч о величини куће.

Дань́с гóтвимо *на / сас зајтýн*, а напред смо готв́или кад *на мáсло*, кад *сас мáз*.

И́мамо три́ сýна, па смо направ́или ку́ћу *на / с три́ спрáта*. Идо́ше па зараде́ше пáре па купи́ше ку́ћу у Бабу́шницу *на / с два́ ўлаза*.

23. Синонимском групом предлога *по* / *при* / *код* остварује се значење ‘код разних људи исте врсте’.

Примери. *По* / *при* / *код* *какви* *свѣ* *дóктури* га нѣсмо водíли, и не могамо да га излѣчимо. Кад ти дóјде сýђен дь’н нѣма да ти помóгне па да íдеш и *код* *лекáри*, и *при* *бáбе*, и *по* *вражалице*.

24. Синонимском групом предлога *по* / *у* остварује се значење ‘на разним местима исте врсте’.

Примери. *По* *каквѣ* ти *свѣ*, и *у* *каквѣ* ти *свѣ* *држáве* нѣје сћитáл док је бíл мláд, па се в́рну под стáрос у селó гдѣ се родíл. *По* / *у* *каквѣ* *мејáнчине* се неје влачíл сас свáкакве роспíје, док неје зарадѣл тýј бóлку од коју нѣма лѣк.

25. Предлози *прекај* / *до* / *по* / *уз* могу бити мање-више синонимични у месном значењу.

Примери. Дѣца, не газѣте ми градíну, нелó íдете *прекај* / *до* / *по* / *уз* *крáј*. Пред зóру изведѣм крáве па ји држím за јуларí док се напасу *прекај* / *до* / *по* / *уз* *слóг*, па ји в́рнем у штáлу, а јá пóсле íдем на жѣтву.

26. Уз глагол *поступа* (‘опходи се’) конкурентно се употребљавају предлози *према* / *с(а)*.

Примери. Какó он постúпа *према* / *с* *мáтер*, текá човѣк ни са живóтињу не постúпа. Док ни нáши држаоше нáша војскá је *према* / *сас* *нас* млóго добрó поступáла.

27. У временском значењу конкурентност успостављају предлози *спром* и *уочи*.

Примери. Прáсе се не рáни *спром* / *уочи* *Божíч*. Перáшће чíнимо (‘фарбамо јаја’) у сýботу *спром* / *уочи* *Велíгден*.

Ljubisav N. Ćirić

SYNTACTIC COMPETITION OF PREPOSITIONS IN THE SPEECH OF LUŽNICA

The paper analyses the numerous cases of the competitive use of certain prepositions for denoting the same syntactic meanings in the constructions with a general case in the analytical type of the declension in the speech of Lužnica.